

A LÁTHATÓ ÉS A LÁTHATATLAN FORRADALOM Az 1956. október 26-i nyíregyházi tömegtüntetés képei¹

I.

Nyíregyháza azon kevés város közé tartozik, ahonnan viszonylag nagy számban maradtak fenn fényképek az 1956-os forradalom időszakából. A Szilágyi László és társai ellen lefolytatott eljárások iratai között, a nyomozati anyagban 53 fénykép található az október 26-i tömegtüntetésről.² (A fotók megtalálhatók a Szilágyi-per iratai között,³ valamint az MSZMP megyei bizottságának anyagában is.⁴) A forradalom nyíregyházi eseményeinek közismert képi reprezentációi ezek, amelyek rendszeresen megjelennek a kiállításokon és a korszakkal foglalkozó munkákban. Írásomban arra keresem a választ, hogy milyen funkciói lehetnek a fotóknak a történeti megismerés folyamatában, mit kezdhetünk velük, ha nemcsak illusztrációként, hanem történelmi forrásként kezeljük őket.

Közkeletű az az elképzelés, hogy a fényképek *objektív* módon őrzik meg az elmúlt pillanatokat, a szó legszorosabb értelmében láthatóvá teszik a múltbeli valóságot, itt és most az 1956. október 26-i Nyíregyházát. „A fénykép bizonyíték. Amiről hallunk, de amiben kételkedünk, az bizonyosságot nyer, ha fényképet látunk róla... Egy fotó megfellebbezhetetlen bizonyítéka annak, hogy egy bizonyos dolog megtörtént. A kép torzíthat; mégis mindig megmarad a föltevés, hogy létezik vagy létezett valami olyasmi, ami a képen látható” – fogalmaz Susan Sontag.⁵ A fotográfia „annak az indexe, hogy a dolgoknak és eseményeknek létezniük kellett, amikor lencsevégre kapták őket. A fényérzékeny lemezen azonban kiszakadnak az élet folyamatából, és a valóság izolált emlékeiként »száműzetnek« a képbe” – Hans Belting megállapítása⁶ már arra mutat rá, hogy a fénykép a valóság leszűkített és szelektált képét nyújtja. A fényképész a térbeli, színes és mozgásban lévő folyamatokról egy síkbeli, (esetünkben) fekete-fehér állóképet

---

¹ Elhangzott 2016. október 20-án a Nemzetközi Levéltári Napokon Nyíregyházán. Változata megjelent a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 2016. évi 4. számában az 5–16. oldalon.

² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.1.9. Vizsgálati dossziék. [3.1.9.] V-145356/4. Szilágyi László és társai. 35–42., 312.

³ Hadtörténelmi Levéltár, Debreceni Katonai Bíróság, B. I. 261/1957.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SZSZBML), XXXV. 165. Az 1956. évi „ellenforradalom” megyei eseményeivel kapcsolatos dokumentumok gyűjteménye, 1954–1957. (a továbbiakban XXXV. 165.) 6. ő. e.

⁵ Susan Sontag: A fényképezésről. Budapest, 2010. 12–13.

⁶ Hans Belting: Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok. Budapest, 2003. (a továbbiakban Belting, 2003.) 250–251.

készít.⁷ Ebből következően a fénykép nem a valóság másolata vagy tükörképe, hanem annak „rendkívül megbízható és következetes képi átformálása természetszerűen saját törvények alapján” – állítja Klaus Honnef.⁸

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy bár a fényképet egy objektívvá rendeltető gép rögzíti, a gépet mindig egy ember kezeli, ő dönti el, mit tart megörökítésre érdemesnek. Ebből fakad a fotó dialektikus struktúrája: a gép által képviselt objektivitás és a fényképező szubjektív perspektívája egymásba fonódik, keresztezi egymást.⁹ A fényképezés tehát értelmező tevékenység. „Jóllehet a fényképezőgép bizonyos értelemben ténylegesen rögzíti és nem pusztán értelmezi a valóságot – írja Sontag –, a fénykép éppúgy értelmezése a világnak, mint a festmény vagy a rajz.”¹⁰ (És mint a szöveges beszámoló, tehetjük hozzá.) Amennyiben pedig a fénykép a valóság értelmezése, úgy maga is értelmezésre szorul. A fotók sosem önmagukért beszélnek. A fotográfia önállósága mellett kardoskodó Walter Grasskamp szerint fényképet „mindig úgy kell készíteni (és nézni), mintha nem igényelne nyelvi kiegészítést, mivel saját »nyelve« van”. Ám kénytelen elismerni, hogy napjainkban ez a látásmód nem általános, a fényképek kapcsán boldogan kapunk minden „verbális kommentár” után. Olyannyira, hogy a modern képolvasási szokások, konvenciók szerint „a kép szöveg nélkül – nyomorék”.¹¹

A fotók értelmezése már abban az alapvető vonatkozásban is feltételezi a képen kívüli ismereteink meglétét, hogy mit is ábrázolnak az itt tárgyalt képek. Az ugyanis csak a várost ismerő és a 20. század magyar történelmében járatos, esetleg a Szilágyi László és társai elleni eljárás iratait kézbe vevő emberek számára nyilvánvaló, hogy itt az 1956. október 26-i nyíregyházi tüntetésen készített felvételekről van szó. Ám annak, aki nem tartozik ebbe a körbe (és valljuk be, ők vannak többségben), már távolról sem ilyen egyértelmű, mit is lát ezeken a fotókon. Azt, hogy ez nemcsak afféle elméleti okoskodás, egészen konkrét tárgyi bizonyítékát adják a politikai rendőrség központjában összeállított fotóalbumok, amelyek az „ellenforradalom” rémtetteit, a párt- és állami szervek elleni támadásait kívánták reprezentálni. Az egyik ilyen a nyíregyházi városháza előtti hirdetőtábla összetörését, egy másik a városházán lévő népköztársasági címer leverését, a Beloianisz téri irodaházon lévő vörös csillag leszerelését, a Malinovszkij-szobor, illetve a főtéren lévő szovjet síremlékek ledöntését helyezi Debrecenbe.¹²

---

⁷ Klaus Honnef: A fényképezés a hitelesség és a fikció között. In: Fotóelméleti szöveggyűjtemény. Összeáll. Bán András és Beke László. Budapest, 1997. (a továbbiakban Bán – Beke, 1997.) (a továbbiakban Honnef, 1997.) 170–171.

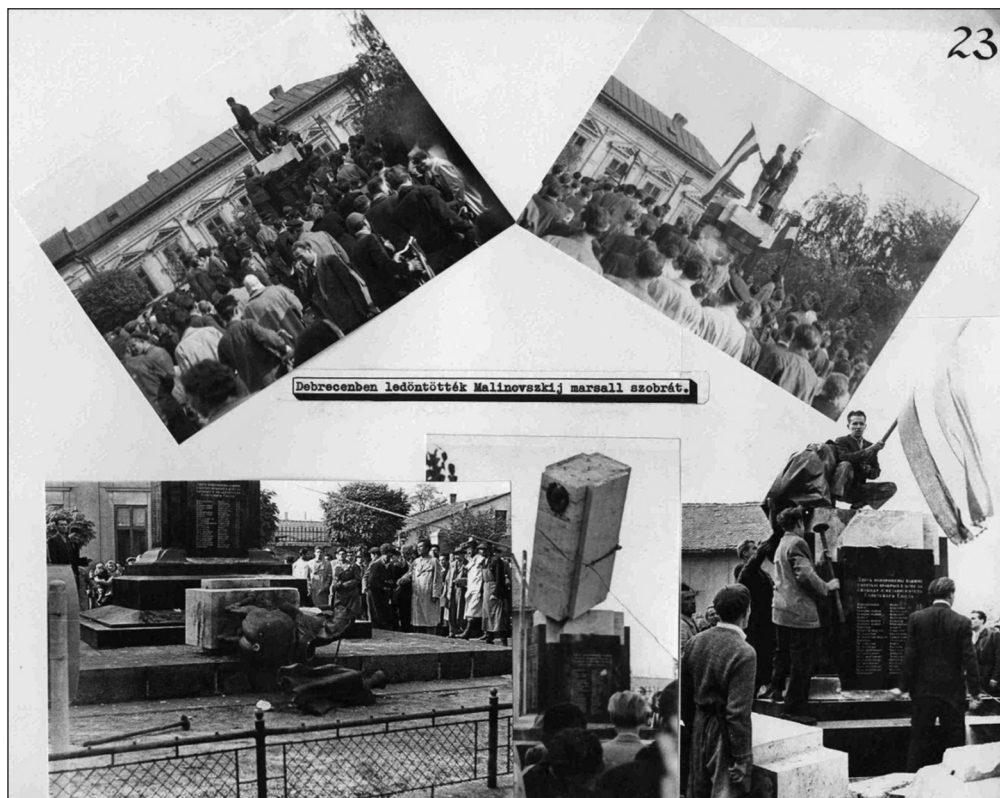
⁸ Uo. 168.

⁹ Uo. 188–189.

¹⁰ Sontag, 2010. 14.

¹¹ Walter Grasskamp: Szöveg nélkül: a dokumentumfotó esztétikájához. In: Bán–Beke, 1997. (a továbbiakban Grasskamp, 1997.) 242–243.

¹² ÁBTL, 4.1. Az állambiztonsági munkához készült háttéranyagok. [4.1.] A-219. 1956. október 23. [Dokumentum-gyűjtemény] I. 17.; ÁBTL, 4.1. A-226. Dokumentum-gyűjtemény 6. Fegyveres ellenforradalmi támadás párt- és állami objektumok ellen. Emlékművek, vörös csillagok és zászlók meggyalázása. 2., 6., 23., 24.

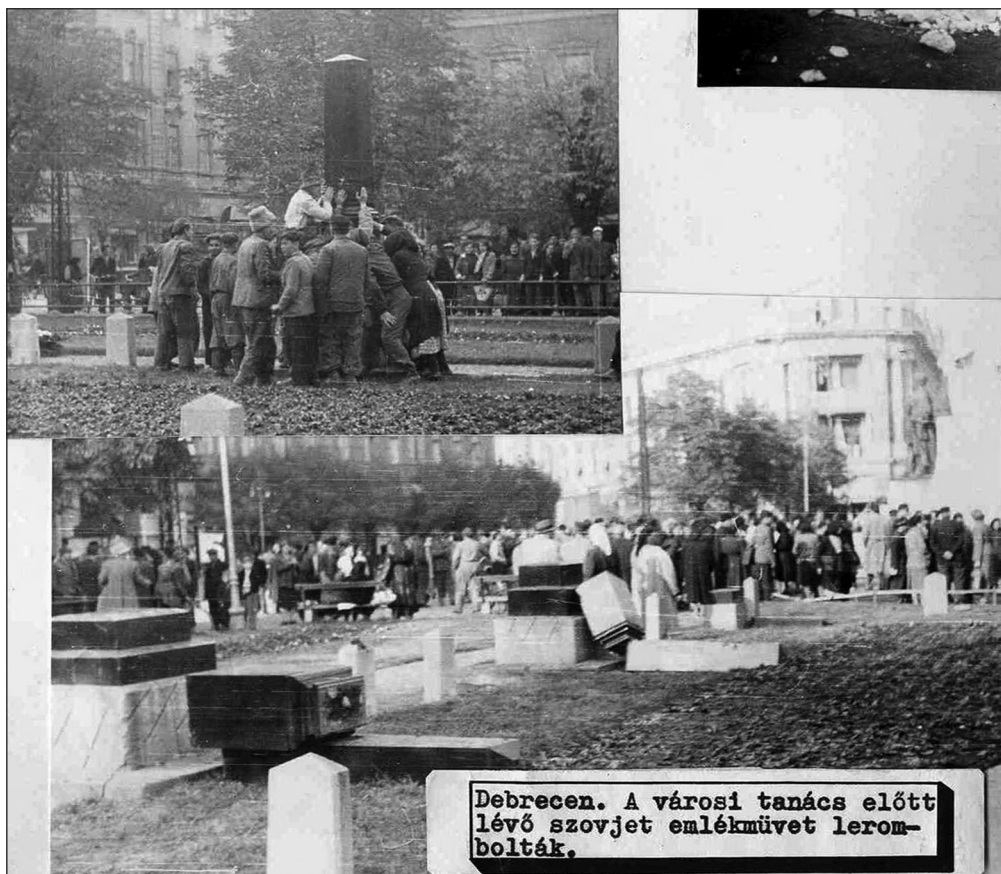
1. sz. ábra¹³

Állambiztonsági tabló a Malinovszkij-szobor ledöntésével

Az albumok összeállítóit talán az zavarta meg, hogy Szilágyi László, Tomasovszky András és társaik ügyét első fokon a debreceni katonai bíróság tárgyalta. Hasonló felületességre később, teljesen más közegben is akadt példa. A Rákosi-korszakról szóló nagymonográfiában – a képszerkesztő trehánysága folytán – a nyíregyházi Kossuth tér és Bocskai utca sarka a budapesti Dózsa György út és Landler Jenő utca keresztesződésévé válik.¹⁴

¹³ ÁBTL, 4.1. A-226. 23. tabló

¹⁴ Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Budapest, 2011. 420.

2. sz. ábra¹⁵

Állambiztonsági tabló részlete a Kossuth térenl

II.

A téves képaláírásoknak köszönhetően a szóban forgó képekből csak 1956 maradt, Nyíregyháza eltűnt. A példák láthatóvá teszik, hogy a fénykép jelentése már a beazonosítás szintjén sem magában a képben, hanem azon kívül található, és azt, hogy a fotók jelentése függ a kontextustól. Az 1956-os forradalom idejében készített felvételek esetében is több jelentésréteg különböztethető meg, attól függően, hogy milyen értelmezési közegbe helyezzük őket.¹⁶ Én – kissé leegyszerűsítve – három fő jelentésréteget, időben változó domináns olvasásmódot emelnék ki.

¹⁵ ÁBTL, 4.1. A-226. 24. tablórészlet

¹⁶ Lásd pl. Sümegi György: Az 1956-os fotók használatáról. Fotóművészet, 2003. 1–2. sz. 137–141.; Rainer M. János: Egy kép(sor) funkcióváltása, 1956–2006. In: '56-os fényképek gyűjteményekben. Szerk. Kákóczki András–Sümegi György. Miskolc, 2007. 8–13.; Müller Rolf: A harc helyszíne – a bűn színhelye. Egy 1956-os fénykép emlékezetei. Kommentár, 2014. 4. sz. 5–20.

1. A forradalom és szabadságharc napjaiban az eseményeket vagy azok következményeit (döntően a fővárosban: a szétlőtt épületeket, kilőtt harckocsikat stb.) dokumentálni, megőrizni kívánt fotók születtek.
2. November 4-e után ezek a felvételek az „ellenforradalmat” reprezentálták: egyrészt a megtorlás folyamatában, az elkövetők azonosítását is szolgáló bűnjelekként, másrészt a kádári propagandában, ahol leginkább az „ellenforradalom” brutalitását voltak hivatva bizonyítani.
3. 1989 után ugyanezek a fényképek immáron a forradalom képeivé válnak, a szabadságért és a függetlenségért zajló küzdelmek résztvevőinek azonosítását segítették (és segítik) elő.

A nyíregyházi fotósorozat „eredeti” jelentése, tudniillik az, hogy milyen célból készültek a képek, homályban marad, még hozzá azért, mert a felvételek készítőjét (készítőit) nem ismerjük. Nagy merészség persze nem kell ahhoz, hogy kijelentsük: a fényképezőt minden bizonnyal a megőrkítés, a dokumentálás szándéka vezette. És ha ez így volt, akkor kijelenthető, hogy már a legelején tisztában volt azzal, hogy jelentős, megőrkítésre érdemes eseményeknek vált a szemtanújává, már akkor, amikor észlelte az irodaházon lévő vörös csillag leszerelését (vagy amikor értesült róla valakitől, és azért sietett a helyszínre). Pedig akkor még kevesen voltak a téren, néhányan bámszkoztak csak, ám – a fotók tanúsága szerint – kis idő múlva már viszonylag jelentős tömeg gyűlt össze.

3. sz. ábra¹⁷

A nyíregyházi irodaház, tetején a vörös csillaggal

¹⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-145356/4. 312/1.

4. sz. ábra¹⁸

A nyíregyházi irodaház vörös csillagának leverése

A képeket felhasználták a forradalom utáni megtorlás folyamatában, sőt jelenleg ez tekinthető azok elsődleges kontextusának, hiszen a fotók a forradalom megyei és városi vezetői elleni eljárások iratai között maradtak fenn. Azt nem tudjuk biztosan, mikor és milyen úton-módon – házkutatás révén, fotólaborból elkobozva, esetleg az MTI-től (vagy más szerkesztőségtől) kikérve – került a megyei politikai rendőrség birtokába a fotósorozat.

A kádári hatóságok nagy erővel kutattak fel a forradalom napjaiban készült fényképeket, legyenek azok hivatásos (sajtó)fotósok vagy amatőrök felvételei.¹⁹ Nyíregyházán is voltak ilyen irányú próbálkozások. Nagy Sándor rendőr főhadnagy 1957 áprilisában jelentette, hogy Dr. Patay István Zsdanov utca 2. szám alatti lakostól nem tudta beszerezni „az ellenforradalmi megmozdulásokról” készített fényképeket, mert az illető elmondása szerint azokat a felesége megsemmisítette.²⁰ (Az sajnós nem derül ki, hogy a rendőrtiszt honnan értesült Patay fotóinak létezéséről.) A letartóztatott Babicz Bélát második kihallgatásán, 1957. július 6-án kérdezték az általa készített fényképekről.

¹⁸ Uo. 312/2.

¹⁹ Sümegi György: A Történeti Levéltár 1956-os fényképei. In: Fényképek 1956. Összeáll. Müller Rolf-Sümegi György. Budapest, 2006. v–vii.; Müller Rolf: A megtorlás fényképei. In: ÁVH – politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956. Szerk. Okváth Imre. Budapest, 2007. 197–204.

²⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-145356/3. Szilágyi László és társai. 299. Jelentés, 1957. április 20.

Az orvos elmondta, hogy betegekhez járva valóban fotózott, például a ledöntött szovjet emlékműről, szobrokról, valamint a tömegmegmozdulásokról és katonákról (vallo-másaiban egyébként nem beszélt arról, hogy jelen lett volna az október 26-i eseményeknél). Emlékezete szerint két tekerecs filmet használt el, ezeket a felesége pár hete Budapestre vitte előhívatni, de hogy pontosan melyik fényképészhez, az asszony tudja megmondani.²¹ Feleségét az iratok tanúsága szerint mégsem kérdezték a fotókról, neve csak annyiban került elő az ügyben, hogy 1957 szeptemberében – több lefoglalt tárgy között – visszaadták neki férje EUMAG típusú fényképezőgépét.²²

Fényképeket kerestek az akkor Borbányán, a 10. számú általános iskolában tanítóskodó Koroknay Gyulától is. 1991-ben a megyei lapban közétett 1956-os visszaemlékezésében előadta, hogy jelen volt a lovasszobor ledöntésénél, és a nyakában ott lógott a fényképezőgépe. Vérbeli művészettörténészként azonnal felismerte az események jelentőségét, és a szoboralak fejét, amely levált a többi részről, felkapta és bevitte a megyei múzeumba. A forradalom leverése után több napig tartották fogva, míg tisztázni tudta, hogy nem készített felvételeket, így hazaengedték.²³ Van azonban egy nyom, amely szerint nem így történt. A megyei politikai rendőrség „Szabó József” fedőnevű ügynökének 1958 áprilisában jellemzést kellett írnia Koroknay Gyuláról. Az ügynök kiemelte tanártársa széles műveltségét, olvasottságát, nyelvtudását, és természetesen kitért Koroknay 1956-os tevékenységére is: „Az ellenforradalom alatt nem tevékenykedett, csupán fényképezte az eseményeket. Emiatt pár napig rendőrségi őrizet alatt volt s a felhasznált filmeket átadta a rendőrségnek.”²⁴ (A jellemzés korábbi részében már közölte róla, hogy „szenvedélyes fényképész”.) Mindent egybevetve is azonban legfeljebb feltételezhető, mintsem határozottan állítható, hogy a szóban forgó felvételeket Koroknay készítette. Még akkor is, ha nehezen hihető el egy szenvedélyes fotósról, akinek a gépe a nyakában lógott az események idején, hogy ne készített volna képeket. Az is érthető ugyanakkor, hogy 1991-ben miért nem akarta vállalni a készítő szerepét, bár egyáltalán nem tehetett arról, hogy a fotók „rossz” kezekbe kerültek.

Bárhogy is történt, az október 26-áról ismert fényképeket a politikai rendőrség már 1957 áprilisában felhasználta a Bakti Károly és társai elleni eljárás során. A gyanúsítottak közül Bakti és Farkas János is felismerte magát a képeken,²⁵ Tomasovszky János azonban tagadta, hogy a kihallgatásán felmutatott fénykép őt ábrázolná.²⁶

²¹ ÁBTL, 3.1.9. V-145843. Babicz Béla. 34–36. Jegyzőkönyv Babicz Béla gyanúsított kihallgatásáról, 1957. július 6.

²² ÁBTL, 3.1.9. V-145843. Babicz Béla. 23. Határozat a házkutatási anyagok rendezéséről, 1957. szeptember 14.

²³ Koroknay Gyula: Elfordított táblák. Kelet-Magyarország, 1991. október 22. 9.

²⁴ ÁBTL, 3.1.2. M-15658. 68. „Szabó József” ügynök jelentése, 1958. április 11.

²⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-144970. Bakti Károly és társai. 17–20. Jegyzőkönyv Bakti Károly gyanúsított kihallgatásáról, 1957. április 9. Uo. 56. Jegyzőkönyv Farkas János gyanúsított kihallgatásáról, 1957. május 6.

²⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-144970. Bakti Károly és társai. 29–31. Jegyzőkönyv Tomasovszky János gyanúsított kihallgatásáról, 1957. május 7.

Farkast és Tomasovszkyt más személyek azonosítása érdekében is kérdezték a fotókról.²⁷ A tanúk közül a fennmaradt jegyzőkönyvek szerint csupán egyetlen személynek mutatták meg a fényképeket, aki hét embert ismert fel a fényképeken, ötöt a Malinovszkij-emlékműnél, egyet a Beloiannisz téren, egyet pedig a Kossuth téren.²⁸ (A tanúnak nyilatkozatot kellett aláírni arról, hogy a kihallgatásáról és a neki megmutatott fényképekről nem beszélhet senkinek.)²⁹

A felvételeket más eljárásokban is felhasználták, így – természetesen – a Szilágyi László és társai ügyében: például Szentmártoni Sándor ismerte fel magát a Malinovszkij-emlékműnél készült egyik képen.³⁰ Fenyvesi József a fogdában mesélte, hogy a vallatása során elé tették a városháza erkélyéről készített fotót, hogy sorolja fel, kik állnak ott, ő azonban letagadta, hogy bárkit is ismert volna. A cellában viszont többeket is megnevezett, akik – hozzá hasonlóan – az erkélyen tartózkodtak, illetve ott beszédet mondtak.³¹ Megjegyzem, a kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvben nincs utalás arra, hogy a fényképeket megmutatták volna neki, így tagadó válaszát sem rögzítették.³² Ugyanakkor pár hónappal korábban Molnár Jenő és Rácz István nevét is megemlítette vallomásaiban, mint akik szóltak a tömeghez.³³

A képek tehát meghatározó szerepet játszottak az 1956 utáni megtorlás során, amennyiben beazonosíthatóvá tették a különböző megmozdulások résztvevőit. A rendelkezésre álló képi dokumentáció esetlegessége viszont nagyban megszabta a megtorlás irányát, hiszen a hatóságok elsősorban azon megmozdulások résztvevőit érthették utol, amelyekről felvétel készült. Talán nem véletlen, hogy az október 26-i megmozdulások közül a Malinovszkij-emlékmű ledöntésében való közreműködés miatt sokkal több embert ítéltek el, mint például a rabok kiszabadításáért vagy a Damjanich-laktanya megtámadásáért – ez utóbbiakról nem maradtak fenn fotók.

A politikai rendőrség birtokába került fényképeket felhasználták az „ellenforradalom” „leleplezését” célzó különböző propagandakiadványokban is. A legközismertebb a *Megyei fehér könyv*, amely az országos „ellenforradalom” részeként, előzetes terv

---

²⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-144970. Bakti Károly és társai. 51–53. Jegyzőkönyv Farkas János gyanúsított kihallgatásáról, 1957. április 17. Uo. 82. Jegyzőkönyv Tomasovszky János kihallgatásáról, 1957. május 11.

²⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-144970. Bakti Károly és társai. 25. Felismerési jegyzőkönyv, 1957. április 17. A tanút egyébként nem Baktiéék, hanem Szilágyi László ügyében hallgatták meg ezen a napon: ÁBTL, 3.1.9. V-145356/3. Szilágyi László és társai. 49–51. Bózsó Károlyné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. április 17.

²⁹ ÁBTL, 3.1.9. V-144970. Bakti Károly és társai. 26. Nyilatkozat, 1957. április 17.

³⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-145356. Szilágyi László és társai. 338–341. Jegyzőkönyv Szentmártoni Sándor kihallgatásáról, 1957. május 21.

³¹ ÁBTL, 3.1.9. V-144967. Fenyvesi József. 102–105. Boldizsár fogdaügynök jelentése, 1957. december 12.

³² ÁBTL, 3.1.9. V-144967. Fenyvesi József. 27–32. Jegyzőkönyv Fenyvesi József kihallgatásáról, 1957. december 11.

³³ Uo. 47–50. Jegyzőkönyv Fenyvesi József kihallgatásáról, 1957. augusztus 19.

alapján, Miskolcra és Debrecenből érkező személyek kezdeményezésére végrehajtott akcióként jelenítette meg a Nyíregyháza történetét. Az események erőszakos jellegének, a résztvevők agresszivitásának a bemutatásában nagy szerepet kaptak az október 26-i tüntetés – jól megválogatott – képei, illetve a célhoz igazított képaláírásai. A ledöntött Malinovszkij-emlékmű talpazatán a forradalmi követeléseket felolvasó Tomasovszky András ábrázoló fénykép alá azt írták: „Tomasovszki [!], a kulák főispán kalandor fia szónok”.³⁴ „Ellenforradalmi virtustánc a rombolásnál: Budai András, a részeges, többszörösen büntetett csavargó az egyik főszervező” – áll egy fotó alatt, amelyen egy, az ugyancsak a talpazaton egyensúlyozó, kezében zászlót tartó alak látható.³⁵ A városháza előtti szovjet síremlékek ledöntéséről készített, igen rossz minőségben reprodukált felvételhez, amelyen pont az „elkövetőket” nem lehet felismerni, a fehér könyv azt a kommentárt fűzi: „Közismert huligán elemek a szervezkedők között...”³⁶

A nyomda elleni támadást két fénykép egymás mellé helyezésével alkották meg. Az elsőn egy teherautó látható az evangélikus templomnál, rajta integető és láthatóan jókedvű, mosolygó emberekkel. Egyikük kezében egy rúd, valószínűleg egy zászló nyele – de ha valaki úgy akarja, akár fegyver csövének is láthatja. A megyei fehér könyv szerzője annak akarta látni, és a képaláírással a nyomda és a rádió elleni támadást szervezőkké változtatta a teherautón és az a körül tartózkodókat. A másik fotó immár a nyomdát ábrázolja: ez esetben a fehér könyv a röplapra várakozó emberekből kreált támadókat.³⁷

Hasonló szellemben beszélt el a történeteket a megyei politikai rendőrség vezetőjének a neve alatt a Magyar Rendőr című lap 1957. szeptember 28-i számában megjelent cikk is, amely szintén közölt fényképeket az október 26-i megmozdulásokról. Az egyik „Tomasovszki [!] András nyolcvanöt holdas kulákcsemétét” ábrázolja, amint a ledöntött Malinovszkij-szobor talpazatáról „izgatja” a tömeget, a másik pedig a Kossuth téren található szovjet síremlékek lerombolását mutatja, az alábbi szöveg kíséretében: „Maroknyi söpredék, volt börtöntöltelék, akik nemcsak az emlékműveket, hanem a népi demokratikus rendszert is meg akarták dönteni.”³⁸

---

³⁴ Az ellenforradalom Szabolcs-Szatmárban. Megyei fehér könyv I. Nyíregyháza, 1957. (a továbbiakban Megyei fehér könyv, 1957.) 19.

³⁵ Uo. 18.

³⁶ Uo. 20.

³⁷ Uo. 22.

³⁸ Szikra Mihály: Nyíregyháza is lehullt a lepel... Adalékok a Szabolcs-Szatmár megyei „Nemzeti Bizottság” ellenforradalmi tevékenységéről. Magyar Rendőr, 1957. szeptember 28. 5.

A nyomda és a rádió ellen szerveznek támadást

Támadás a nyomda ellen

5. sz. ábra³⁹

Részlet a Megyei fehér könyvből

1989 után a három évtizeddel korábban még az ellenforradalmat reprezentáló fotók immáron a forradalom kontextusába nyerték el új, jelenleg is érvényes jelentésüket. A fényképek kiállítások alapanyagául szolgáltak, és az 1956-ról szóló történeti

---

³⁹ Megyei fehér könyv, 1957. 22.

feldolgozások, visszaemlékezések nélkülözhetetlen kellékeivé váltak, jobbára illusztrációként.⁴⁰ Természetesen meg kell említeni Némethné Dikán Nóra nevét, aki a fotóanyag mintegy felét közölte a nap eseményeit rekonstruáló, a Jósa András Múzeum 2001-es évkönyvében megjelent írásában.⁴¹

Azt, hogy miként változhat meg ugyanazon kép jelentése a kontextustól függően, egy konkrét fotó példáján mutatom be.

6. sz. ábra⁴²

Katonák és civilek a Kossuth téren, 1956. október 26-án

A fenti kép a Szilágyi László és társai elleni nyomozás iratai között található felvétel. Bár őrzési helye alapján a fotó – a sorozat többi eleméhez hasonlóan – bűnjel, még hozzá egy ellenforradalmi bűncselekményben felhasznált bizonyíték, ebből a közegből kiszakítva mégiscsak azt mondhatjuk: ez az eredeti, jelentés nélküli, pontosabban bármilyen jelentéssel felruházható felvétel. Én például egy ünnepi pillanatot látok a képen, egy-két kivételtől eltekintve felszabadultan mosolygó és integető, nemzeti színű zászlókat lengető embereket, katonákat és civileket vegyesen.

⁴⁰ Most csak két címlapra hívnám fel a figyelmet: Fazekas Árpád: Rácz István emlékezete. Nyíregyháza, 2001.; Kabay Dezső Tibor: Forradalom az Isten háta megett, és egyéb viszontagságok. Nyíregyháza, 2001.

⁴¹ Némethné Dikán Nóra: Egy dokumentumsorozat megszületésének története. Az 1956. október 26-i nyíregyházi tüntetés. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XLIII. Szerk. Almássy Katalin–Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, 2001. 365–386.

⁴² ÁBTL, 3.1.9. V-145356/4. Szilágyi László és társai. 312/39.

A kép a megyei pártbizottság anyagában is fennmaradt. Ezen néhány alak feje mellé számokat írtak, a fotó hátoldalára pedig odaírták a nevüket. Ez azt mutatja, hogy a felvételt a kádári hatóságok az októberi események résztvevőinek azonosítására is felhasználták.⁴³ A fotó bekerült a megyei fehér könyvbe is, amely az ünneplő honvédek-ből sírgyalázásra induló ellenforradalmárokat kreált.⁴⁴ Végezetül, a fénykép helyet kapott az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának a forradalom 50. évfordulójára megjelent fotóalbumában. A kísérszöveg a képet a forradalom dokumentumává teszi, a Damjanich-laktanya parancsnoksága által a tüntetők közé kiküldött tiszteket pedig a forradalom mellé álló honvédekként azonosítja.⁴⁵

III.

„Nem válik-e a felirat a fénykép legfontosabb részévé?” – tette fel a kérdést több mint nyolc évtizeddel ezelőtt Walter Benjamin.⁴⁶ Valóban, a fentebbi példák azt mutatják, hogy a képek jelentése nagyban függ a kontextustól. Napjaink fotóelmélete viszont inkább maguknak a képeknek a textuális jellegére koncentrálnak, arra, hogy a kommunikáció aktusában – például a múlt megismerésének folyamatában, vagyis történeti forrásként – a fénykép szöveggént viselkedik. Tudniillik, mint azt Jurij Lotman neves orosz irodalomtudós megfogalmazta, „szemiotikailag mindenféle közlemény szöveg, s következőképp egyformán érvényes rájuk a szövegek mint közvetítő rendszerek használatának összes konzekvenciája”.⁴⁷ Az egyik legfontosabb ilyen tanulságra Lotman is felhívja a figyelmet: tudatában kell lennünk annak, „hogy egyetlen dokumentum sem tükrözi az élet teljességét, s hogy a realitás milyen hatalmas rétegei nem számítanak ténynek, s ezért nem is kerülnek rögzítésre”.⁴⁸ Ez akkor is igaz, ha nem egyetlen dokumentum, hanem, mint esetünkben is, azok egész sorozata áll a rendelkezésünkre. Az 1956. október 26-án Nyíregyházát járó fényképész kamerája sem volt képes mindent megörökíteni – hogy miért, annak ezernyi oka lehetett, hogy csak egyetlen hétköznapi körülményt említsek: könnyen lehet, hogy kifogyott a gépéből a film. Bármi is volt az ok, az alapvetően meghatározta, hogy mi vált láthatóvá és mi maradt láthatatlan számunkra abból a napból. A láthatatlant (a börtönnél, az Északi temetőben, a Damjanich-laktanyánál vagy a tanácsházán belül történeteket) így legfeljebb elképzelni tudjuk, még hozzá a különböző beszámolók alapján. (Azt azért sose feledjük, hogy

---

⁴³ MNL SZSZBML, XXXV. 165. 6. ó. e.

⁴⁴ Megyei fehér könyv, 1957. 19.

⁴⁵ Fényképek 1956. Összeáll. Müller Rolf–Sümei György. Budapest, 2006. 31.

⁴⁶ Walter Benjamin: A fényképezés rövid története. In: Uó: Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok. Vál. Radnóti Sándor. Budapest, 1980. 709.

⁴⁷ Jurij Lotman: A kulturális emlékezet. Történelem és szemiotika. In: Kultúra és intellektus. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből. Ford. és szerk. Szitár Katalin. Budapest, 2002. 123.

⁴⁸ Uo. 120.

a szövegek a szó szoros értelmében mégiscsak beszélnek, és nem tükröznek vagy ábrázolnak.)

A kép és a szöveg abban is azonosak, hogy mindegyiket valamilyen „nyelven” írják, amely – bármennyire is szeretnénk az ellenkezőjét hinni – nem semleges közvetítő, nem a kifejezés vagy ábrázolás pusztá közege. A fotó sem kódolatlan üzenet, nem problémamentesen reflektál a valóságra, már csak azért sem, mert fényképezőgép nélkül sem tudunk problémamentesen viszonyulni a valósághoz, az észlelés jelentéssel ruházza fel a körülöttünk lévő világot. A „fotográfia természetesen... a »dolgoknak« a képeit nyújtja, de a *dolgok* sohasem egyszerűen dolgok a számunkra” – fogalmaz Victor Burgin.⁴⁹ A fényképész számára sem azok, amiből az következik, hogy – ezt már Leopold Rombach állítja – „a fotográfiában a kép nem a valósághoz, hanem a fényképész valóságfelfogásához kapcsolódik.”⁵⁰ („A fotográfia a világra vetett pillantásunkat adja vissza” – fogalmaz Belting.)⁵¹ Következésképpen a nézőpont, amelyből a fotográfus „elmeséli” az általa tapasztaltakat, mindig értékelő, így értelemszerűen szubjektív nézőpont. Az a tény tehát, hogy a fotókat a valóság jeleként, pusztá ábrázolásaként olvassuk, nem a képekből következik, hanem egy konvenció eredménye.⁵² Hasonló ahhoz a referenciális paktumhoz, amellyel a szövegeket olvassuk.⁵³

A fentiek alapján nemcsak a történelmi szövegekre, hanem a fényképekre is igaznak tartom Gyáni Gábor megállapítását, miszerint azok „semmiképp sem átlátszó ablaküvegek, melyeken keresztül szabadon kitekinthetünk a múltra”.⁵⁴ Az 1956. október 26-i nyíregyházi történelemről készült fotósorozat egy a nap történéseiről szóló beszámoló sorában – bár az egyetlen, amely a szó legszorosabb értelmében véve az eseményekkel egykorú forrásnak tekinthető; igaz, a kortárs tapasztalatok ezekben is csak közvetítetten vannak jelen. Értelmezésük megköveteli más források bevonását: a fényképek nem önmagukban állva, hanem csak más szövegekkel együtt olvasva hordoznak információt a múltra vonatkozóan. A képek persze, láthattuk, rengeteg történetbe illeszthetők, így végtelen számban értelmezhetők és olvashatók újra. Vagyis ugyanúgy nyitott művek, mint a történetírás által forrásként alkalmazott szövegek.⁵⁵ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a tudományos interpretációnak ne lennének határai: a források nem írhatják elő, hogy mi, milyen történet mesélhető el a múltból, azt azonban negatív értelemben mindenképpen megszabják, hogy mit nem lehet elmondani

---

⁴⁹ Victor Burgin: A fényképezés gyakorlata és a művészetelmélet. In: Bán–Beke, 1997. 205.

⁵⁰ Leopold Rombach: Tíz tétel a fotóról – előmunkálatok a fotó általános elméletéhez. In: Bán–Beke, 1997. 250. (a továbbiakban Rombach, 1997.)

⁵¹ Belting, 2003. 257.

⁵² Lásd pl. Rombach, 1997. 249–250.

⁵³ Vö. Philippe Lejeune: Az önéletírói paktum. In: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Szerk. Z. Varga Zoltán. Budapest, 2003. 17–46.

⁵⁴ Gyáni Gábor: A megtapasztalt és elbeszélte múlt. In: Uő: Relatív történelem. Budapest, 2007. 191.

⁵⁵ Vö. Umberto Eco: Nyitott mű. Budapest, 1998.

róluk és általuk.⁵⁶ Reinhart Koselleck szerint ebben áll a források vétőjoga: „Szigorú értelemben a források sohasem adhatják számba a mondanivalót. Az olyan állítások elé mindenestre gátat emelnek, amelyeket nem szabad kimondanunk.” Vagyis a „források megóvnak bennünket tévedésektől, ám azt nem írják elő, mit kell mondanunk”⁵⁷ (Umberto Eco ezt az értelmezés és a használat közötti különbségtétellel fejezi ki: a szövegek – és a képek – kijelölik saját interpretálhatóságuk határait, annak azonban nem szabhatnak korlátokat, hogy mire használják fel őket.⁵⁸)

Írásom elején idéztem Walter Grasskamp megállapítását, mely szerint a fotókat az uralkodó konvencióknak megfelelően nem (vagy csak nehezen) tudjuk értelmezni kísérelő szövegek, „verbális kommentárok” nélkül. Pedig a szövegek, figyelmeztet, „meglehetősen önkényes módon kezelik a képeket”⁵⁹ Írásom erről az „önkényről” szólt, arról, hogy a képek nem szabhatják meg, milyen történetbe helyezik őket. Ez természetesen a szöveges forrásokról is elmondható, vagyis ugyanarról az eseményről – a képekkel vagy képek nélkül – több igaz történet is elmesélhető. A történetek és az igazságok megsokszorozódása persze viszonylagosságuk elismerését is megköveteli. Aggodalomra azonban semmi ok, állítja Lukács János magyar-amerikai történész, mert „az igazságoknak ez a »relativitás«-a az igazságnak nem hiányát, hanem potenciális gazdagságát, nem semmisségét, hanem sokaságát jelenti”⁶⁰ A nyíregyházi tüntetésen készült fotók tehát többféle móltra is ablakot nyithatnak, több 1956. október 26-át is láthatóvá tesznek.

---

⁵⁶ Reinhart Koselleck: Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája. Budapest, 2003. 174.

⁵⁷ Uo. 237.

⁵⁸ Umberto Eco: Az értelmezés határai. Budapest, 2013. 46–48.

⁵⁹ Grasskamp, 1997. 243.

⁶⁰ John Lukacs: A történelmi tudat. Avagy a múlt emlékezete. Budapest, 2004. 316.